

„אהבת עם ה' אלה לנחלת אבותיהם נטועה מימות עולם, וכמה פעמים ביום נזכירה ברגשי נפש בכל תפלה ותפלה, כי האהבה הזאת אהבת טבעית לבני ישראל יסודתה בהררי קדש, מורשה לנו ממקור חוצבנו, מאבותינו הקדושים אשר חבבו מאד את הארץ" — בקריאה אדירה זו יצא אחד מגדולי התורה בליטא לפני מאה ואחת שנה, ~~הנא תבע עלייה בפועל~~: „ואף גם ימים רבים ללא חזון, כי נחלתנו נהפכה לזרים ואדמתנו לנכרים — ואין לנו יתד במקום קדשו, בכל זה לא זזנו מלחבבה, ומים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, ובכל דור ודור התעוררו ויתעוררו רבים מזרע קדש, חכמים ויראים, גבירים ושועים, אבירי ישורון, ושליכו את נפשם מנגד, עזבו בתיהם, צאצאיהם, קניניהם ומחמדיהם וכל אשר להם, למען השתטח על חרבות קברות אבותינו הקדושים, לחבק ולנשק אבניה". קריאה זו יצאה מפי רבי משה נחמיה כהניו, שהקדים לבצע את הדבר הלכה למעשה. קהילת רבנותו, חאסלאויטש, מן המפוארות בין קהילות ליטא היתה, ובעצם שנות העמידה עקר ממקומו, ועלה לחונן את עפרות ארצנו. בירושלים, אותה איווה למושב לו, נמנה בין מנהיגי העדה, כיהן כראש המוסד התורני העליון, „עץ חיים", שקד על ביצור הישוב היהודי בעיר, מבחינה רוחנית וכלכלית גם יחד, ובקריאה אדירה, „שאלו שלום ירושלם" פנה לאחיו בגולה ללכת בעקבותיו¹.

להערכה מתאימה על מעמדו הנכבד בין הגדולים שהגשימו בפועל ובמעשה מצוות ישוב ארץ ישראל, הערכה שהוא זכאי לה מן הדין, טרם זכינו, ואין לראות במאמרנו הנוכחי אלא ראשי פרקים לביאוגרפיה מקיפה, שתתלווה לספריו ההלכותיים, מהם שראו אור ומהם שעודם בגנויים ומצפים לאור הדפוס.

1. פרטים לתולדותיו מצויים במאמרים דלהלן:

- י' גולדמאן „מפעלי הסוב והחסד בירושלם" האסיף (תרמ"ח), עמ' 28—31 (להלן — האסיף).
ח"מ מיכלין, „הרב ר' משה נחמיה כהניו זצ"ל", האסיף (תרמ"ח), עמ' 69—70.
הרב י"מ סוקצינסקי, בתי החסד בירושלם, לוח א"י, שנה ט' (תרס"ד), עמ' 149—155 (להלן — מאמר הרי"מ סוקצינסקי).
א' מ' לונץ, „ירושלם בארבעים השנה האחרונות", לוח א"י, שנה ט"ו (תר"ע), עמ' 31 ואילך.
זכרון לחובבים הראשונים לפ' גרייבסקי, חוברת ח', ירושלם תרפ"ח, עמ' 3—25, להלן „זכרון ח".
„רשימות מספר הזכרונות מאחד הסופרים הוותיקים בירושלם בתקופה הראשונה" (ר' יעקב גולדמן, מגנני ירושלם, חוברת ז', ירושלם תר"ץ).
נכדו פ' כהנוב „מן השמור בזכרוננו", בקובץ „מימים ראשונים" תוספת לבוסתנאי, כרך א' (תל אביב תרצ"ה, עמ' 228—234 (להלן — מן השמור בזכרוננו)).
בנימין ב"ר אליעזר ריבלין „כבוד ירושלם", לוח ירושלם שנה ג' תש"ג, עמ' ק"מ—קמ"ו (להלן — כבוד ירושלם).

- ג' קרסל, מבוא ל„יהודה וירושלים", הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשט"ו.
„אנציקלופדיה של הציונות הדתית", ירושלם תשכ"ה, חלק שלישי, עמ' 45—52.
„אנציקלופדיה של הציונות הדתית", ירושלם תשכ"ו, חלק שלישי, עמ' 45—52.

בעיר הקודש הוסיף לשקוד על התורה ועל העבודה, ברוחם של תלמידי הגר"א ותלמידי תלמידיו שהגיעו ארצה עשרות שנים לפניו, והניחו יסוד לשוב האשכנזי בירושלים, ובתוקף סמכותו התורנית השתתף בעיצוב צביונו של הישוב המתרחב והולך.

בקונטרס „שאלו שלום ירושלם“¹⁰ רשם ממנהגיה המיוחדים של ירושלם, ולדוגמא נציין כי הוא בין הראשונים שהעלה על ספר את מנהג בני ירושלם, לומר סדר אמירת קרבן פסח כמנהג הגר"א, ליד הכותל המערבי, בצינו, „כי גם זה ממנהגי ירושלם ת"ו“¹¹, וכן נטל חלק פעיל בבירורים ההלכתיים לגבי השאלות שנוצרו בנסיבות החדשות, עם התפתחות הישוב בירושלם ובארץ כולה.

בירור מקיף ויסודי הקדיש לבירור מועדה של תפילת שחרית ב„ותיקין“, שיקרי ירושלם מקפידים על כך, ואף הוא נהג כך עוד בהיותו בחו"ל. בתשובתו הוא מציין ש„ישנם הרבה המדקדקין בזה, ובפרט פעה"ק, אך יש בזה כמה ספיקות: א) ביאור „עם נץ החמה“, אשר יש בזה פלוגתא רבתא דקמאי ובתראי. ב) אם הוא חיוב גמור לכתחילה, או רק הידור מצוה, ומצוה מהמובחר. ג) עיקר המצוה והזריזות בזה מה הוא אם בשביל קריאת שמע, שעיקר מצותה סמוך להנץ, או שעיקר וזרוז התפלה [התחלת תפילת שמו"ע תהא] כשתנץ החמה, וכן יש לברר אם יותר טוב שימתינו להתפלל בציבור ולא כוותיקין, או שיזדרזו להתפלל כוותיקין ביחיד, וכן אם יש איזה חילוק בזה בשבת וי"ט“¹².

הוא ממשיך: „ובאמת כבר כתבתי שדעת רוב הפוסקים כשיטת הר"י וסיעתו, אך גם זולת זאת בדבר כזה אמרי פוק חזי מה עמא דבר, ובכל מקום - אשר המדקדקין זהירין להתפלל כוותיקין, ונתייסד על פי גדולי ישראל, כמו בק"ק ווילנא יע"א בכמה וכמה בתי מדרשים ועוד בהרבה ק"ק, ופעה"ק ת"ו כולם מדקדקים שיאמרו כל הקריאת שמע קודם הנץ, והוא מסתמך על „מעשה רב“: „וכה התנהגו בבית המדרש של החסיד המפורסם מוה"ר יואל מאמשטיסלאב ז"ל, וגדולי המדקדקים בעיר ווילנא יע"א, וביום שאינו מעונן, ובפרט פה עיר הקודש, אשר ברוב ימי השנה אור בהיר הוא בשחקים, יכולים לכוון זה בחוש, על פי אחד שיעמוד במקום גבוה, שעל פי רוב יוכל לראות בחוש, גם גוף עלות השמש“¹³.

10. הקונטרס הופיע בי"צ מהדורות: פעמיים בעילום שם, אודיטה תרכ"ז, ירושלם תרכ"ח, והמהדורה השלישית, בציון שם המחבר, ירושלם תרל"ח.

11. „שאלו שלום ירושלם“, מהדורה ראשונה, והושמט במהדורות הבאות.

12. התשובה נספחה לספרו „נתיבות השלום“ מהדורה שניה, ירושלם תרל"ה, בעמודים קס"ה ע"ב — קע"א ע"ב.

ענין זה נידון על ידו גם בהסכמתו לספר „נברשת“ לרח"ד שפיצר (ירושלם תרנ"ח), והוא מעיר: „מאז באתי לפה עיר הקודש, גזרתי עצמי בכמה גזרים, ומהם לבלתי תת הסכמה על שום חיבור, כי אין ליקח לעצמי עטרה זו, במקום גדולי ישראל בירושלם עיה"ק, אם לא לפעמים להיות סניף לאריות, אבל לא לצאת בראשונה, אך למען גודל הענין, אשר גם אנכי מעודי הייתי בזה זריז ללמוד וכו', לשמור ולעשות“. „גם במעשה תליית נתתי נפשי על זה, ואף בעת היותי בדרך, ועל הספינה להתפלל כוותיקין, ולזאת יצאתי מגדרי, להסכים עם כבוד המחבר הנ"ל, וגם זולת זה הנני מכיר היטב את כבוד הרב הנ"ל זה שנים רבות, ועפ"י רוב היינו מתפללים בצוותא חזא, וידעתי כי מעודו נתן נפשו על זה“, חברי בתי הדין בירושלם שהסכימו אף הם לספרו של רח"ד שפיצר מסתמכים עליו: „והגם שמחמת סרדות לא יכולנו להעמיק ולעיין היטב בזה הענין, אכן סמכנו יסודותינו על הרב הגאון המנוח כש"ת הר"ר משה נחמיה כהני זללה"ה, אשר שמענו כי גם הוא היה מדקדק בזה הענין מאוד, והוא הסכים להרב המחבר הנ"ל“.

13. ראה הערתו החשובה של הרי"מ סוקצינסקי (במאמרו ע' 139), בענין זמן נץ החמה בירושלם.

בין הענינים שבהם עמד במלחמתה של תורה יש להזכיר עמדתו הנמרצת, השונה מדעת רבני ירושלם, שנקט בשאלת קריאת המגילה בשכונות, שאינם סמוכים וגוראים מירושלם העתיקה, שבהן נהגו בראשונה לקרות בשני ימים י"ד וט"ו, ואח"כ חזרו לקרות בט"ו לבדו. בתשובתו לרבי יו"ט שיריזלי ממצרים (פורסמה בירחון „תורה מציון“ חוברת א, ניסן תרמ"ז, סימן ט"ו) הוא דן בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לחומת ירושלם, ומביע דעתו להלכה „כי כל העיירות „מאה שערים“, „גחלת שבעה“, „משכנות“, „אבן ישראל“ הם בכלל נראה וגם סמוך לפי הראות, אך „בית יעקב“ אינה נראה ואינה סמוכה, זה ברור, כי היא חוץ לתחום, שהוא כערך וויארסט רוסייה, וכל האומר שהיא תוך התחום, אינו אלא טועה או מכזב, וגם לענין שבת יש לדון טובא, אם רשאין לילך בלא עירוב, — — — אבל לענין מקרא מגילה הוא פשוט שצריכים לקרות בי"ד בלא ספק, ובודאי טוב שיקראו גם בט"ו, כמו בחברון וכל בני א"י, ולהשומע יונעם, והמתעקש יהיה לו אשר לו“, והוא מדגיש שהוא מביע דעתו „הגם שידוע אני שלא יצייתו לנו“^{13*}.

ההלכות התלויות בארץ

אם בחו"ל שקד¹³ לחבר ספרים הקשורים בעניני יום יום והנדרשים הלכה למעשה, הרי בארץ שקד על בירור ההלכות התלויות בארץ שהפכו להיות אקטואליים ביותר, עם ייסוד המושבות החקלאיות הראשונות בשוב החדש: „בזמנינו שנתרבה הישוב ת"ל, ומרבים העם לבוא ונתיישבו באיזה קולוניות, ומקווים אנו לו יתברך, שיתיישבו גם בעבר-הירדן, וכמדומה גם בסוריא יש הרבה בעלי בתים, לכן עלינו לבאר את כל המקומות שחייבין מן התורה מדין הש"ס, ואיזה מקומות שחייבין מדרבנן¹⁴. בהתקרבו לגיל שבעים החל לפרסם את חיבוריו בעניינים אלה, ומהם ראו אור שלשה ספרים: „שנת השבע“ על הלכות שביעית, „ארץ חפץ“ על הלכות תרומות ומעשרות ו„חוקות עולם“ על הלכות כלאים, הספר האחרון שהוציא בימי חייו.

בהסתמך על מאמר חו"ל¹⁵, „ציון דורש אין לה, מכלל דבעי דרישה“, הוא מדגיש „כי הלכות אלו עוד לא דשו בה רבים, הואיל ובחו"ל יש כמה דברים שאינו נוהג לגמרי, ובא"י אף שהם מעיקרי הלכות נוהגים ומוכרחים, אם מיום שגלינו מארצנו נהפכה לזרים נחלתנו, ורבות בשנים אשר היתה הארץ שממה לגמרי מאין ישוב אחב"י וכידוע, ואף בזמן מושבותם, כגרים נחשבנו בארץ, ודי אשר הניחו אותו להמציא לו דירה לטפיו, ולא להיאחז בנחלת שדה וכרם, ואולי נמצאו לפעמים איזה מיעוטא דמיעוטא, שהיו להם נחלאות וכו', ומטעם זה לא עמלו בזה המחברים הראשונים לבאר היטב הראוי, וגם כי רוב המחברים ומפרשי השו"ע היו בחו"ל, ולזאת לא עסקו בזה ולא חיברו על זה חיבורם“¹⁶. ענין מיוחד בבירור גבולי הארץ ותחומיה „כל המקומות בסימנים ומצרים ושמות כל עריה, וכמו כן כל המקומות אשר בסביבותיה בגבול עמון ומואב, וסוריא וכדומה“ וכאן הוא מציין „לא בידי הוא ולא עלי מלאכה כזו לגמור בימים מועטים, ובפרט לגודל חלישתי אשר גם הכתיבה עלי לטורח גדול, ומלאכה זו היא מקצוע גדול, וצריכה עיון רב

^{13*} תשובות חן לגאון ר' רפאל קצנלבוגן שליט"א שהאיר עיני בנידון.

¹⁴ בהקדמה לספרו „חוקות עולם“, עמ' ז', ירושלים תרמ"ו.

¹⁵ בין היתר הוא טוען שמרן המחבר שהזכיר הלכות אלו בשלחן ערוך סתם מאד, ושהרבה מקומות לא העתיק רק הרמב"ם, ודבריו עמוקים וצריכים באור, ובדרך זו הלך גם בעל „חיי אדם“ שחיבר את ספרו „שערי צדק“ בעניינים אלה, ולכן חיבר רבי משה נחמיה את ספריו על פי דרכו.